

MAKEDONSKA KULTURNA DEDIŠČINA KOT PREDMET POLITIČNE MANIPULACIJE SKOZI PRIZMO ARHITEKTURNO-POLITIČNEGA PROJEKTA SKOPJE 2014

Manca Filak

141

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja z makedonsko prestolnico Skopje in trenutnimi spremembami v mestu, ki so posledica arhitekturno-političnega projekta Skopje 2014. Ta je vse od začetka leta 2010 zaradi velikosti in kontroverznosti močno spremenil izgled mesta ter odnos do kulturne dediščine prebivalcev Skopja in Makedonije. V prispevku skušam analizirati razvoj mesta skozi različna zgodovinska obdobja, ki je pripeljal do današnjega stanja; s poudarkom na modernističnem projektu po skopskem potresu leta 1963 in obdobju projekta Skopje 2014. Oba projekta sta primer odnosa politike in države do reguliranja kulturne dediščine in s tem (po)ustvarjanja nacionalne identitete.

Ključne besede: Skopje, kulturna dediščina, modernizem, Makedonija, urbana antropologija, nacionalizem

ABSTRACT

The article addresses the capital of Macedonia, Skopje, and the current changes in the town resulting from the Skopje 2014 political architecture project. Because of its grand dimensions and controversial nature, the project has changed the appearance of the town, as well as the attitude of the inhabitants of Skopje and Macedonia to the cultural heritage since the beginning of 2010. The article analyses the development of the town in different historical periods leading to the present condition; the emphasis is on the modernist project following the Skopje earthquake of 1963, and the period of the Skopje 2014 project. Both projects are examples of the attitude of politics and the government to regulating the cultural heritage and, consequently, (re)creating the national identity.

Keywords: Skopje, cultural heritage, modernism, Macedonia, urban anthropology, nationalism

Uvod

Pričujoči članek¹ opisuje vzode za trenutno preoblikovanje sodobne makedonske prestolnice Skopje. Vzroke išče predvsem v drugačnem pojmovanju in razumevanju (makedonske) nacionalne identitete kot tudi v zgodovinskem razvoju Skopja in Makedonije. Tako prispevek iz uvodnega pregleda literature in razprav o

¹ Članek povzema dele magistrske naloge *Skopje 2014: Vpliv mestne prenove na identiteto mesta, socialni spomin in nacionalno zavest prebivalcev*, ki je nastala leta 2016 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo in sem zanjo leta 2017 prejela Prešernovo nagrado (Filak 2016).

makedonskem vprašanju ter zgodovinskem orisu izgleda (in arhitekturnih stilov) Skopja skozi čas nadaljuje s primerjavo dveh obsežnih arhitekturnih prenov, ki sta bili v različnih zgodovinskih obdobjih vneseni v skopski mestni pejzaž. Gre predvsem za politične manipulacije arhitekturnih in nacionalnih simbolov, ki imajo pomemben vpliv na razumevanje in odnos do kulturne dediščine kot tudi na samo identiteto mesta in njegovih prebivalcev. Članek temelji na dosedanjih objavah in na desetmesečnem terenskem delu, ki sem ga znotraj Inštituta za etnologijo in antropologijo Univerze Sv. Cirila in Metoda opravila med letoma 2013 in 2014. Med prebivalci Skopja sem imela več daljših polstrukturiranih intervjujev, šlo pa je tudi za opazovanje z udeležbo.

142

O čigavi kulturni dediščini govorimo: kdo so Makedonci in kje je Makedonija?

Za razumevanje današnjega položaja Skopja in Makedonije je potrebno omeniti nekaj zgodovinskih trenutkov, pomembnih za razvoj sodobne makedonske nacionalne identitete, ki je pomemben vzvod za projekt Skopje 2014. Skozi zadnja stoletja se je v Makedoniji zamenjalo veliko družbeno-kulturnih sistemov. Osmanska oblast s fevdalnimi odnosi; srbska in bolgarska monarhija, ki nista priznavali obstoja Makedoncev; socialistični sistem in na koncu še demokracija, model, ki se skuša povezati z evroatlantskim sistemom (Trpeski 2009: 97; Trpeski 2013b: 226). Ideja lastne, ločene nacionalne (in ne več samo etnične) zavesti, kot jo poznamo danes, se je v večji meri začela razvijati od leta 1870 naprej, znotraj intelektualne elite slovansko govorečih pravoslavnih kristjanov (Risteski 2003: 152; Danforth 2010: 575).² Balkanske vojne (1912, 1913), Grška državljanska vojna v 40. letih 20. stoletja ter konec druge svetovne vojne predstavljajo mejnik v formaciji makedonske nacionalne identitete. Njeno razmeroma pozno oblikovanje je deloma posledica tudi izrazitega večetničnega značaja območja, predvsem pa asimilacijskih politik s strani sosednjih držav; izrazito po Balkanskih vojnah (1912–1913), ko so si Grčija, Bolgarija in Srbija območje današnje Makedonije razdelile z risanjem arbitrarnih mej, ne glede na etnične identifikacije ljudi (Jezernik 2002; Willi 2009: 63).³ Tudi z ustanovitvijo Ljudske republike leta 1944 in avtonomnega statusa za časa Jugoslavije se je skozi celotno drugo polovico 20. stoletja Makedonijo pogosto označevalo kot umetno tvorbo jugoslovanskih politikov (Brown 2003: 46, 126; Friedman 2013: 35).

Makedonija in Makedonci so bili po mnenju Božidarja Jezernika stoletja bolj politični problem kot pa geografska enota, saj ni bilo nikoli sporazuma o

² Začelo se je z objavljanjem tekstov (v Sofiji in Solunu) v makedonskih dialektih, nadaljevalo pa konec 19. in začetek 20. stoletja s poskusi objave makedonske slovnice in pisanja nacionalističnih publikacij (Jezernik 2002: 10).

³ S sporazumom v Bukarešti leta 1913 so vsi Slovani, ki so prišli pod grško jurisdikcijo, »postali« bolgarski Grki (na območju Egejske Makedonije); tisti pod Srbi so »postali« Južni Srbi (Vardarska Makedonija), pod Bolgari pa Bolgari (Pirinska Makedonija) (Agnew 2007: 406; Karakasidou 1997: 24; Urbanek in Miljaković 2011: 45; Kravanja 2009: 26). Vsa tri območja so postala prostor intenzivne asimilacije slovansko govorečega prebivalstva ter zanikanja obstoja makedonskega jezika, avtonomne religije in identitete (Karakasidou 1997: 110; Kravanja 2009: 26; Neofotistos 2012: 16; Dimova 2010: 864; Danforth 1995: 33; Schwartz 2000).

tem, kje naj bi bile meje⁴, poleg tega pa so obstajala trenja tudi glede velikosti in etničnosti prebivalstva (2002: 3; gl. tudi Wilkinson 1992). Že same uporabe termina Makedonija je več (gl. Oxford Dictionaries 2015; Encyclopaedia Britannica 2015), saj se poimenovanje Makedonija najpogosteje uporablja v širšem, nacionalnem smislu, nanašajoč se na ljudi z makedonsko nacionalno identiteto, kjer sta si makedonska in grška nacionalnost medsebojno izključujoči si kategoriji (Danforth 2010: 572, 1995: 4, 6). Uporablja se v regionalnem smislu, ko govorimo o ljudeh z (danes) grško nacionalno identiteto, ki prihajajo iz regije Makedonija (imenovani tudi Grški Makedonci ali Egejski Makedonci itd.) (Danforth 2010: 573, 1995: 6). Ime lahko uporabljamo tudi v ožjem, etničnem smislu, ki se nanaša na t. i. »staroselce, lokalne Makedonce oz. avtohtone« prebivalce v severni Grčiji, ki lahko govorijo tako grški kot tudi makedonski jezik (Danforth 1995: 7). Tako v Makedoniji kot tudi v Grčiji lahko srečamo napise »Dobrodošli v Makedoniji!«, tako v Skopju kot v Solunu imamo spomenik Aleksandru Velikemu, kar je dober pokazatelj težav zgodovine prilaščanja tega območja in njegovega poimenovanja, ki so pomembne za razumevanje t. i. grško makedonskega konflikta in njegove današnje manifestacije v projektu Skopje 2014.

Arhitektura in kulturna dediščina starega Skopja pred potresom leta 1963

Makedonska prestolnica Skopje je skozi različna obdobja zamenjala že nekaj obrazov. Glede na ugodno geografsko pozicijo je imelo mesto že od nekdaj pomembno ekonomsko in trgovsko vlogo.⁵ Med 15. in 17. stoletjem je bila v Skopju najbolj živa urbana osmanska arhitektura, zgrajenih je bilo veliko mošej, *hamamov* (javne turške kopeli), *karavan-sarajev* (konjušnice s spremljevalnimi ležišči za karavane), *bezisten* (pokrita tržnica), čaršija (tržnica), *sahat-kula* (stolp z uro) itd. (Pavlov 2008; Calovski 2011: b.n.s.). Marginalizacija in postopno brisanje osmanskih elementov iz urbanih prostorov – t. i. proces evropeizacije Balkana (Jezernik 2011) – je fenomen, ki je bil prisoten skozi vse sisteme po padcu Osmanskega imperija (za časa Kraljevine SHS, socialistične Jugoslavije s popotresno obnovo in v času demokratične Republike Makedonije) in ki je močno vplival na spremembe izgleda mest (Mattioli 2013: 2; Jezernik 2007: 16; Roth 1999: 223, 227; gl. tudi Obad 2012: 9–10; Čausidis 2013: 18). Z 19. stoletjem in izgradnjo železniške povezave Beograd–Skopje–Solun leta 1888 se je Skopje začelo razvijati v pomemben trgovski center (Kačeva idr. 2002: 11; Jovanović 2009: 115; Urbanek in Miljaković 2011: 45; Agnew 2007: 406). Po prvi svetovni vojni in ustanovitvi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – SHS (kasneje Kraljevina Jugoslavija) je imelo mesto specifično politično in ekonomsko

⁴ Težko je govoriti o natančnih mejah in zemljevidih regije Grške/Egejske/antične Makedonije, ki bi prikazovali objektivno število prebivalstva ali velikost ozemlja, saj so bili zemljevidi večinoma odvisni od tega, v katerem obdobju so bili narejeni in katera nacionalna stran jih je risala.

⁵ V času Rimskega imperija je bilo mesto postavljeno na levo stran reke Vardar, pod imenom *Skupi* (Kačeva idr. 2002: 11; gl. tudi Urbanek in Miljaković 2011: 43; Anson 2010: 12). Na zidovih rimskega *Skupija* se je začelo razvijati novo mesto, in sicer *Justinijanska Prima* v obdobju Bizanca (Kačeva idr. 2002: 11; Čausidis 2013: 17–18; Urbanek in Miljaković 2011: 43; Willi 2009: 63). Leta 1392 je ta del takratnega srbskega kraljestva padel pod Osmanski imperij in ostal kot Ūskup vse do Balkanskih vojn leta 1912 (Urbanek in Miljaković 2011: 45).

vlogo, ki je vplivala na njegov večkulturni značaj (Jovanović 2009: 117; Kačeva idr. 2002: 12). Nova Kraljevina SHS je v Skopju zgradila več kot 1200 novih stavb, kljub pomanjkanju mestnega planiranja (Jovanović 2009: 123). V prvih desetletjih 20. stoletja se je z novo arhitekturo (tradicionalnimi evropskimi stili) oblikoval sloj »starih Skopljanov« z mestno kulturo, značilno za evropska mesta tistega časa (Čausidis 2013: 30). Številne t. i. »bahaške« stavbe blizu mestnega trga oz. ploščadi⁶, kot so oficirski dom (1929–1963), narodno gledališče (1921–1963) in narodna banka (1927–1963), so zrastle v središča srečevanja vojaške in policijske elite ter so kmalu postale centralni del mesta, kjer so se srečevali in družili številni mestni prebivalci (Kocevski 2000: 11; Calovski 2011: b.n.s.; Urbanek in Miljaković 2011: 46, 88; Lafazanovski 2007: 67).

144

Mošeje in minareti so vse bolj postajali simboli preteklega zgodovinskega obdobja, saj so jih začeli dojemati kot osmanske, nazadnjaške in kot oviro procesu evropeizacije (Roth 1999: 223; Jezernik 2011; Čausidis 2013: 18). Po drugi svetovni vojni je za namene vladnih stavb takratno vodstvo v Skopju prevzelo sedem muslimanskih pokopališč, štiri mošeje in 87 *vakufov* (institut islamskega prava – podarjeno premoženje, ki dobi status skupnega dobrega) (Jovanović 2009: 123). Urbano planiranje tega obdobja oz. ideja racionalizacije mesta (urbanistično planiranje, transportni sistem, administracija, javne stavbe) je sledila evropskim standardom (Mattoli 2013: 7–10; Čausidis 2013: 18; gl. tudi Jezernik 2007, 2011). Nevključevanje osmanskega nasledstva, ki bi simbolično veliko pomenilo tako turškemu kot tudi albanskemu delu prebivalstva, je v celotnem procesu eden najbolj izrazitih tendenc današnjega projekta Skopje 2014. V njem se namreč slavi zgolj makedonsko nacionalno zgodovino in heroje (ni niti enega spomenika albanskim ali turškim osebnostim). Celo rekonstrukcija stavb, ki so bile zgrajene v času Kraljevine SHS (1920–1930), je simbolnega pomena, saj so že te stavbe imele namen brisanja osmanskega vpliva (npr. oficirski dom na mestu mošeje Burmaliz iz 15. stoletja). A Skopje ni le dom pravoslavnih Makedoncev, ampak je tudi dom Albancev, Turkov, Romov, Vlahov, Bošnjakov in drugih etničnih skupin.

Projekt Kenzo Tange: modernistična popotresna obnova po potresu leta 1963

Povojno obdobje in podobo Skopja je zaznamoval potres 26. junija 1963. Uničenega je bilo skoraj 80 odstotkov mesta, umrlo je več kot 1000 ljudi, 200.000 jih je ostalo brez doma (Urbanek in Miljaković 2011: 13). V roku 36 ur so priletela letala z nujno pomočjo različnih držav s celega sveta, kmalu za tem pa se je odločilo, da se bo na porušeni ostankih izgradilo novo mesto. Potres je del socialnega spomina predvsem starejših prebivalcev mesta, o njem pa vedo povedati tudi mlajši, ki na to obdobje gledajo s precejšnje mero nostalgije. Skopje je bilo v času popotresnega reševanja zaradi velike pomoči številnih držav poimenovano kot mesto solidarnosti,

⁶ Za časa Kraljevine Jugoslavije leta 1938 se je imenovala ploščad Kralja Petra I., ki ji je kraljeval spomenik Kralja Aleksandra pred Kamenim mostom (Urbanek in Miljaković 2011: 46). Ob koncu druge svetovne vojne se je ploščad preimenovala v ploščad Maršala Tita, postala je tudi glavni trg in prostor vojaških parad, proslav in praznovanj (Urbanek in Miljaković 2011: 47; Lafazanovski 2007: 67).

simbol bratstva in enotnosti Jugoslovanov (Križnik in Janev 2008). Na potres in popotresno pomoč so se odzvale vse jugoslovanske republike pa tudi Združeni narodi, Združene države Amerike in Sovjetska zveza, skupaj 77 držav (Calovski 2011: b.n.s.; Mattioli 2013: 7; Janev 2011a: 34; Kubierna 2012: 78; Risteski 2013: 26; Urbanek in Miljaković 2011: 13). Popotresna obnova Skopja je bila že od samega začetka eksplicitno internacionalna, kar lahko vidimo še danes v poimenovanju ulic na podlagi tega, kdo je pomagal pri gradnji (veliko je tudi ulic s slovenskimi imeni, kot so Ivan Cankar, France Prešeren ipd.) (Sogovornik B, 30 let, literarni kritik).

Po potresu so mesto načrtovali in obnavljali s pomočjo jugoslovanskih in mednarodnih razpisov, s tem pa je postalo ogledalo novih tokov v arhitekturi tistega časa (Čausidis 2013: 18; Lechler 2010: 41). Veliki načrt japonskega arhitekta Kenza Tange, ki je zmagal na mednarodnih razpisih leta 1965, je nakazal arhitekturo, ki je imela namen implementacije zahodnega, urbanega, modernega »duha« v mesto (Mattioli 2013: 7–8). Za njegov projekt je bil značilen strukturalizem, herojska arhitektura, pogled v prihodnost in brutalizem; Skopje je bilo v načrtih videti kot mesto iz drugega sveta (Čausidis 2013; Calovski 2011: b.n.s.). Urbanistični plan je vseboval racionalno reševanje: najcenejše materiale; preproste geometrijske forme ter poudarek na preprostem stilu, zelenih površinah, skupnosti, funkcionalnosti stavb ter odprtih in javnih prostorih (Ivanovska 2010: 100; Mattioli 2013: 7). Skopje je dobilo pomembne primere modernih zgradb, kot so npr. Makedonska opera in balet (MOB)⁷, Muzej sodobne umetnosti, Skopski mestni arhiv, blagovna hiša, hidrometeorološki center, pošta, center za telekomunikacije, Univerza (Calovski 2011: b.n.s.).

S potresom leta 1963 so se zgodile ključne spremembe današnje Ploščadi Makedonija, ko je Skopje izgubilo tri najmarkantnejše objekte v centru mesta (prej omenjene tri stavbe iz časa Kraljevine SHS). Ploščad vse do leta 2009 oz. projekta Skopje 2014 (SK14) ni imela spomeniških obeležij, tam so bile le klopi in manjši park z drevesi. Bila pa naj bi mesto mladih ljudi različnih ekonomskih in socialnih ozadij, ki so jo imeli za prostor druženja.

Ena večjih težav projekta Kenza Tange je bila predvsem njegova nedokončanost. Načrt obnove je vseboval pomembne (pozitivne) iztočnice, ki nikoli niso bile popolnoma realizirane, npr. reka Vardar kot povezovalni element, ki bi skopsko čaršijo integriral s centrom (Calovski 2011: b.n.s.; Risteski 2013: 27; Urbanek in Miljaković 2011: 27).⁸ Osrednje območje okoli reke Vardar je bilo v tem načrtu povezovalna os (s kulturnim centrom), a se je zaradi nedokončanosti (ki je posledica pomanjkanja financ in pogojevanja pomoči), spremenilo v urbanistično brezno (Risteski 2013: 29; gl. tudi Čausidis 2013: 34). Popotresni načrt je za razliko od današnjega vsaj impliciral (če ne tudi uresničil) idejo, da

⁷ Makedonska opera in balet iz 70. let 20. stoletja je delo slovenskih arhitektov *Biro 77* in je bila del večjega projekta – velikega kulturnega centra, ki bi vključeval tudi kino, knjižnico, filharmonijo, malo koncertno dvorano, a ni bil do konca izpeljan (Calovski 2011: b.n.s.; Prva Arhi Brigada 2010: 52; Kubierna 2012: 86).

⁸ Del projekta je bilo povezovanje linije od stare železniške postaje (danes Muzej mesta Skopje), skozi ulico Makedonije, ki je bila v preteklosti *korzo* (torej promenada, ki je bila značilna za številna mediteranska in balkanska mesta) (Jerma 2003: 6), čez Kamení most (osmanski most, ki povezuje glavno ploščad s čaršijo) do čaršije (albanskega in turškega dela mesta). To je bila linija, po kateri naj bi se ljudje premikali in ki naj bi skrbela, da mesto ne (p)ostane etnično razdeljeno.

naj bi si vse etnične skupine delile in uporabljale isto infrastrukturo in urbani prostor (Kubierna 2012: 87). Izvedbo projekta so prevzeli makedonski arhitekti in politiki takratne jugoslovanske federacije. Decentralizacijski proces in nova administrativna razdelitev Makedonije na občine⁹ sta dodatna pomembna razloga za spremembe fizične in demografske podobe Skopja in njegove strukture, saj se mesto danes razteza že na več kot 575 km², število prebivalcev pa se je od potresa podvojilo na vsakih 15 let (Risteski 2013: 30; Urbanek in Miljaković 2011: 75; Janev 2011b: 15; Grčeva 2013: 4, 6). Urbanistično planiranje po osamosvojitvi od Jugoslavije leta 1991 še nekaj časa ni delovalo, vse večje priseljevanje ljudi iz različnih delov države ter nefunkcionalno delovanje institucij za urbanizem pa je risalo meje (etnično in socialno) že razdeljenega mesta (Urbanek in Miljaković 2011: 9; Grčeva 2013: 6).

146

Obdobje po potresu, ki je za razliko od osmanskega obdobja za večino prebivalstva še vedno del socialnega spomina, ima pri prebivalcih mesta posebno spominsko vrednost. Tako je sodobna skopska identiteta soočena z nagnjenjem k nostalgiji po času, ko je bilo Skopje »boljše« (t. i. popotresno mesto solidarnosti), je torej ujeta med nostalgijo in utopijo (Lechler 2010). Ranljiva faza modernistične arhitekture se je v Skopju začela med 40. in 80. leti s stihijsko prenovo in nadaljevala v zadnjih letih skozi proces zanemarjanja socialistične arhitekture (Ivanovska 2010: 101, 104; Stefanovska 2010; Calovski 2011: b.n.s.). Do projekta SK14 ni bilo investicij v obnovo modernističnih stavb, ki bi bile glede na dotrajanost stavb nujno potrebne. Velik del prebivalcev ima tako do modernistične arhitekture zaničevalen odnos, saj simbolizira grdo, sivo, staro, brezoblično.

Ko sem bil kot srednješolec v drugih mestih, v Budimpešti, v Pragi, na Dunaju, ta mesta so mi bila normalna, so oddajala neko čustvo pomirjenosti, so žarčila z nekakšno normalnostjo. Ta zastrašujoča arhitektura pošte ali teh absurdnih kotov in zidov v hodnikih MOB-a ali zidovi, ki visijo na fakulteti, in ogromni hodniki, so bili vedno absurdni, ampak jih nisem povezoval z arhitekturo, ker greš na fakulteto čez lepe trenutke. V MTV-ju (Makedonska radiotelevizija, op. p.), kjer delam že več kot 15 let, so hodniki toliko absurdni, da je jasno, da jih je nekdo tendenciozno naredil takšne. Na fakulteti je zid, ki visi, pride od zgoraj in se konča v zraku, se ne konča na tleh. Tega nisem še srečal nikjer in ne vem, ali je po nekih arhitekturnih pravilih. (Sogovornik C., 36 let, filozof)

Na drugi strani veliko število predvsem mladih ljudi zaradi projekta SK14 nostalgično gleda na modernistično arhitekturo ravno zaradi menjav fasad iz modernističnih v neoklasične oz. neobaročne, ki so ena bolj kontroverznih sprememb v mestu. To lahko vidimo predvsem v popularni kulturi (umetniških in oblikovalskih

⁹ Od leta 2004/5 je mesto razdeljeno na 10 občin, vsaka od njih ima svojega župana, skupaj so pod administrativno enoto *Grad Skopje* (Mesto Skopje) (Grčeva 2013: 9; Urbanek in Miljaković 2011: 75; Kačeva idr. 2015). Za Skopje 20. stoletja je bil sicer značilen poseben tip manjših naselij, ki se imenujejo maala (tur. mahala, naselje). Imena posamičnih maal so povezana z naseljenci, ki so živeli ali na tem območju še živijo in kažejo na socialno in etnično strukturo mesta (npr. Evrejsko maalo, t. j. Židovsko naselje ali Novo/Čivči maalo, ki je dobilo ime iz turškega »čivčinja«, ki pomeni poljedelca) (Kačeva idr. 2002: 20). Nekatera maala so ostala poimenovana tako, kot so bila v preteklosti (npr. Vlae, Debar Maalo, Bunjakovec ...).

projektih)¹⁰, socialnih gibanjih (protestih, kulturnih iniciativah ipd.)¹¹, ki kažejo na mnenje nekaterih mladih, ki se jim zdi takšna revizija preteklosti neprimerna.

Projekt Skopje 2014: arhitekturna (in politična) mestna prenova po letu 2009

Projekt Skopje 2014 je bil oznanjen 4. februarja 2010 s 3D promocijskim videom na javni predstavitvi, ki so ji prisostvovali župan Občine Center Vladimir Todorović, župan Skopja Koce Trajanovski in Ministrica za kulturo Elizabeta Kančevska-Milevska (Risteski 2013: 4; Graan 2012: 161). Župan Občine Center je oznanil vladin poskus polepšanja prej socialističnega, sivega Skopja brez spomenikov, ki bo sedaj z vsemi novostmi pridobilo na estetiki (Čavolli 2012: 29; Risteski 2013: 5; Dimova 2013: 117–118). Ministrstvo za kulturo, kot začetni upravljavec projekta, ga je ubranil z argumenti, kot so večanje nacionalne zavesti in turizma ter potreba po pisarnah za državno administracijo (Calovski 2011: b.n.s.). Video s končnim videzom mesta (šestminutna animacija namišljenega mesta brez besed ob spremljavi glasbe) se je pojavil v času predsedniških volitev brez javnih razpisov in brez javne urbanistične idejne zasnove mesta (Čavolli 2012: 24, 54; Kubierna 2012: 93; You Tube 2013).

147

Skupaj je bilo do leta 2017 (ko se je gradnja zaradi politične krize in menjave vlade ustavila) narejenih približno 137 novozgrajenih novosti (objektov oz. elementov, ki jih prej v mestu ni bilo), sodelovalo je 151 avtorjev, 146 podjetij, 32 investitorjev, porabljenih pa je bilo več kot 684 milijonov evrov sredstev (Prizma 2015; za seznam vseh objektov gl. tudi Filak 2016). Obsežen projekt zaobjema postavitev bronastih in marmornih spomenikov pomembnih osebnosti, nove stavbe, kot so nacionalni arhiv, sodišče, arheološki muzej, Inštitut za elektronske komunikacije, filharmonija, teater, cerkev, slavolok zmage, muzej holokavsta, muzej VMRO, nekaj novih stavb in rekonstrukcij objektov Kraljevine SHS (Čausidis 2013: 61; Graan 2012: 161; Mattioli 2013: 5; Čavolli 2012: 24). Veliko je manjših skulptur različnih stilov, nove ploščadi, mostovi, fontane, slavolok zmage, panoramsko kolo nad Vardarjem, večnadstropne in podzemne garaže ter nove fasade v centru mesta (preurejene iz modernizma v baročni/klasični stil) (Prizma 2015; Filak 2016). Spomeniki zajemajo široko zgodovinsko obdobje od antike do 20. stoletja, a jih največ prikazuje obdobje oblikovanja makedonske nacionalne zavesti v 19. in 20. stoletju (70,5 %)¹², medtem

¹⁰ Dober primer je nakit mladih oblikovalk, ki sta ustvarili kolekcijo nakita s stavbami, ki so bile pozabljene ali spremenjene s strani vladinega projekta SK14, tako modernistične kot tudi osmanske dediščine (Behance 2015a, 2015b).

¹¹ Ključna je študentska iniciativa Prva Arhi Brigada (PAB), ki je prva začela s protesti proti projektu Skopje 2014. Kasneje se je oblikovala NVO *Plošad Sloboda* (Ploščad svoboda), vodilna organizacija za boj proti projektu s protesti, objavljanjem kritičnih tekstov in aktivističnega pevskega zbora *Raspeani Skopjani* (Čavolli 2012: 27; Calovski 2011: b.n.s.).

¹² Pomembnejši spomeniki v središču so poleg Aleksandra Velikega (Vojščak na konju) še spomenik bolgarskemu Carju Samuelu, bizantinskemu cesarju Justinijanu I. ter revolucionarjem s konca 19. in začetka 20. stoletja (Dimitrija Čupovski, Dimitar Pop-Georgiev, Dame Gruev, Goce Delčev, Nikola Karev), ki so bili med ustanovitelji organizacije VMRO in so sodelovali v llandenski vstaji leta 1903 (Danforth 1995: 51; Risteski 2013: 6). Najdemo tudi spomenik Metodiju Andonovu-Čenti, prvemu predsedniku ASNOM-a, ter *Gemidžijem*, skupini anarhistov, ki so na začetku 20. stoletja organizirali številne napade v Solunu in Istanbulu (Risteski 2013: 7–8).

ko je največji del stavb in fasad narejen v rimskem ali baročnem/klasičnem stilu (41 %) (Prizma 2015; Filak 2016). Spomeniki in stavbe, ki uprizarjajo antično dediščino, so tudi najbolj kontroverzni. Velika večina elementov projekta je omejena na območje mestnega središča (ploščad z okolico, t. i. *mali ring* oz. obroč). Vsi omenjeni spomeniki in zgradbe so bili narejeni v zadnjih osmih letih.

Najbolj izrazita tendenca projekta SK14, ki je izražena preko arhitekturnih stilov in simbolov, je politična, in sicer gre za revizijo antičnega porekla. Ideje, ki gre v smeri čistosti in direktne povezanosti antične Makedonije z modernimi Makedonci.¹³ V Makedoniji ni bilo mitov, povezanih z antičnim izvorom in navezav na Aleksandra ne v ikonografiji in popularni mitologiji medvojnega obdobja ne v partizanskem gibanju med drugo svetovno vojno ter v letu 1944 (Vangeli 2011: 15). Ideja o antičnem izvoru seveda je soobstajala, a je bila manj pomembna od ideje slovanskega izvora (Vangeli 2011: 16; Dimova 2013: 116). Med prvimi je v polni moči začela z revizijo antičnega porekla politična desno usmerjena proprivatizacijska stranka VMRO-DPMNE (s premierjem Nikolo Gruevskim) v kontekstu politične in ekonomske negotovosti ter težnje po vstopu v Evropsko unijo. Predvsem po Natovem srečanju v Bukarešti leta 2008 oz. grškem vetu na vstop Makedonije v NATO zaradi uporabe ustavnega imena Makedonija (Pettifer 1995: 57; Trpeski 2013b; Risteski in Kodra Hysa 2014; gl. tudi Čausidis 2013: 26; Vilić 2013: 14 in Vangeli 2011: 25). Spor z Grčijo glede uporabe ustavnega imena Makedonija (do nedavnega je bilo v uporabi poimenovanje FYROM: Nekdanja Jugoslovanska Republika Makedonija)¹⁴ pa državi preprečuje vstop v pomembne institucije, kot sta NATO in EU. Neverjeten političen pritisk je eskaliral s postavitvijo 22 metrov visokega spomenika Aleksandra Velikega (t. i. Vojščak na konju) na skopski ploščadi leta 2010. Boj za antične simbole je torej del vsakdanjega življenja, ki se manifestira predvsem skozi javne simbole, popularno kulturo in preimenovanje ulic, letališč itd.¹⁵ (Karakasidou 1997: 229), kar čutijo tudi prebivalci mesta, ki se trudijo ohraniti normalni vsakdan vsem spremembam navkljub.

In sedaj v eni takšni absolutni negotovosti: srbska pravoslavna cerkev ne priznava makedonske pravoslavne cerkve, Bolgarija priznava državo, a ne priznava naroda. Grčija, ki ne priznava niti naroda niti države. Albanija, ki je nevtralna, a je za albanski faktor v Makedoniji. Torej postavite se v te okoliščine, ker to je absolutno nezdrava situacija. 20 let življenja v negotovosti, da ne govorim o notranjih problemih, 20 let ste v enem pričakovanju, sedaj se bo rešilo, sedaj ... To je neverjeten pritisk! Pri nas se tranzicija nikakor ne konča.

¹³ V 19. stoletju so spomin na Aleksandra Velikega obudili balkanski zgodovinarji, kjer je vsak videl Aleksandra kot očeta svojega ljudstva (Jezernik 2002: 2). V 80. letih 20. stoletja je bil konflikt antičnega porekla predvsem boj makedonske in grške diaspore (potomci beguncev iz Grške Makedonije po grški državljanski vojni), ki so izmenično uporabljale simbole antične Makedonije (npr. zvezda *Vergina* enkrat na modri, drugič na rdeči podlagi) (Danforth 1995: 166; Dimova 2013: 128; gl. tudi Agnew 2007; Danforth 2010; Karakasidou 1997; Vangeli 2011).

¹⁴ Junija 2018 sta Makedonija in Grčija po 27 letih podpisali sporazum glede uporabe imena FYROM – obveljal je dogovor uporabe novega imena Severna Makedonija (t. i. The Skopje-Athens agreement) (Vasović 2018).

¹⁵ Letališče Petrovec so preimenovali v Aerodrom Aleksandar Veliki, avtocesto Bratstvo in enotnost v avtocesto Aleksander Makedonski, nogometni stadion v stadion Filipa II. itd. (Risteski 2013: 25).

Skopska ploščad s spomenikom Vojščak na konju, mozaikom in novimi baročnimi fasadami v ozadju (foto: Manca Filak, 2018)

Mi se ponovno ukvarjamo z nečim, kar nas vrača nazaj. In to traja, odprta, nerešena vprašanja s stečajniki, s socialnim, s pokojnjskim zavarovanjem, nespoštovanje zakonov, delavcev, teror nad zaposlenimi v privatnem sektorju. To so resne, goreče teme, tukaj nimata veze ideologija in identiteta, gre za čisti posel. (Sogovornik A., 51 let, umetnostni zgodovinar; gl. tudi Muršič 2003: 5)

Sodobno ohranjanje kulturne dediščine skozi prizmo novosti v mestu

S projektom SK14 so se na novo vzpostavila vprašanja, povezana z odnosom države do socialnega spomina in kulturne dediščine, ki se skozi zgodovinska obdobja spreminja¹⁶, kar lahko v Skopju vidimo preko starih stavb in muzejev, ki so po večini potrebni prenove ali boljšega vodenja. Na primer stara železniška postaja (odprta leta

¹⁶ V Jugoslaviji so po koncu 2. svetovne vojne proslavljali junaštvo narodnoosvobodilnega boja s preimenovanjem ulic, postavljanjem spomenikov in spominskih plošč partizanskim herojem (Trpeski 2009: 101; Trpeski 2013b: 132; Rihtman-Auguštin 2000: 18; Urbanek in Miljaković 2011: 80; gl. tudi Bele in Švarc 2008: 8; Arko 2009: 74; Jezernik 2004: 6). V Skopju so takoj po letu 1944 odstranili bronaste konjenike kralja Petra in Aleksandra, ki sta bila locirana na obeh straneh reke Vardar (Trpeski 2009: 101). Namesto njiju so postavili spomenik Osvoboditelji mesta, v spomin partizanske zmage nad fašizmom iz obdobja NOB pred stavbo Centralnega komiteja Komunistične partije Makedonije (današnja vlada) (Risteski 2013: 4–5). S koncem 80. let je politična, ekonomska in akademska elita v socialističnih državah začela po večini javno redefinirati obdobje socializma kot slabega, represivnega oz. specifično drugačnega sistema oz. režima (Vodopivec 2007: 10–11). Veliko simbolov NOB se je po letu 1991 odstranilo, preimenovalo ali uničilo (Arko 2009; Bele in Švarc 2008: 6, 11; Urbanek in Miljaković 2011: 80; Jerman 2010; Jezernik 2004; Rihtman-Auguštin 2000).

1873), sicer Muzej mesta Skopje, je kot edina ruševina potresa spominsko ena izmed pomembnejših stavb v mestu, kar ponazarja tudi ura, katere kazalci so obstali v trenutku potresa, torej ob 5:17 (Georgievski 2013: 203, 214; Hartmuth 2010: 18). Je eden izmed pomembnih elementov socialnega spomina, kjer je bilo v preteklosti tudi nekaj klubov in zbirališč mladih, a je stavba v precej slabem stanju. Prihaja do absurda, da se stavbe, ki so resnično starejše, dojemajo kot stare zaradi svoje zanemarjenosti in ne zgodovinsko-socialne simbolike in pomena, ki ga nosijo. Na eni strani tako projekt Skopje 2014 nagovarja turiste, ki naj bi občudovali nove veličastne stavbe in muzeje (Židovski muzej, Muzej nacionalne borbe VMRO, Arheološki muzej), ki samo delujejo starinsko, istočasno pa institucije, ki so za to odgovorne, nadaljujejo z zanemarjanjem delujočih muzejev in stavb, ki so že del kulturne, arhitekturne dediščine in naj ne bi bile tako samo »videti« (npr. turške kopeli v čaršiji *Čifte hammam*, *Daut pašin hammam*; turško gostišče *Kurshumli An*, ki so muzeji).¹⁷ Vprašanje, ki se pojavlja ob opazovanju omenjenih muzejev, pa je predvsem, kje so institucije, ki bi morale nadzorovati in varovati kulturno dediščino. Obdobja kulturnega organiziranja in financiranja v Makedoniji so bila različna. Jugoslavija je imela pomembno vlogo v politiki in kulturi, saj je jemala kulturo kot pomemben dejavnik, skozi katerega je lahko posredovala svoje ideje na življenje ljudi, hkrati pa je skrbela za svoje institucije (Trpeski 2013b: 101). Razpad Jugoslavije in izguba jugoslovanskega kulturnega prostora sta vplivala na novo kulturno politiko, politične ideje in organizacijo nacionalnih držav. Pomembno mesto so imeli arheološki, etnološki in zgodovinski muzej, ki so jih kasneje združili v Muzej Makedonija. Pomembni so bili tudi zavodi za zaščito spomenikov kulture, ki so bili še v 80. letih prejšnjega stoletja del teh treh muzejskih institucij. Takoj po osamosvojitvi leta 1991 se je področje kulture v novo oblikovani državi marginaliziralo in soočalo s problemom neuskladenosti različnih (tudi tujih) virov financiranja (Trpeski 2013b: 224–225). Glavni financer kulture je po letu 1991 postala država oz. Ministrstvo za kulturo, ki skupaj z ustanovami, ki so pod njegovim pokroviteljstvom (Uprava za zaščito in prezentacijo kulturne dediščine, muzejske institucije in konservatorski centri) kreira kulturno politiko (Trpeski 2013b: 96, 134). V obdobju zadnjih nekaj let se veliko vlaga v kratkoročne projekte, ki ustrezajo političnim interesom (Trpeski 2013b: 134), kar je najbolj vidno v programu vlade VMRO iz leta 2006, ki je vseboval zaščito kulturne dediščine: celotno restavriranje trdnjave Kale,¹⁸ arheološka izkopavanja, investicije v muzeje, kot sta Muzej VMRO in Muzej žrtev komunizma, restavriranje t. i. avtentičnih skopskih kulturnih spomenikov (narodno gledališče, oficirski dom), rekonstrukcija cerkvenih objektov ipd. (Risteski 2013: 2).

¹⁷ S postavitvijo novih spomenikov in zgradb pridemo tudi do vprašanja identifikacije ljudi s temi novostmi. Na tem mestu lahko omenim termin prostor spomina (fr. lieux de mémoire, angl. realms ali sites of memory) teoretika Pierra Noraja, ki je z njim označil prostor ali dogodek v kolektivnem spominu, ki ni nujno pomemben zaradi svoje zgodovinske vrednosti, ampak zaradi vrednosti, ki mu jo pripisujejo ljudje sami (po Hartmuth 2010: 15–17). Spomeniki, arhitektura, imena ulic, muzeji, arhivi itd. so narejeni z namenom, da postanejo ti prostori spomina, a jim to tudi nujno ne uspeva, saj je pomembno predvsem sprejemanje s strani ljudi, ki te prostore uporabljajo.

¹⁸ Idejni plan za srednjeveško Kale (tur. *trdnjava*) je bila izgradnja muzeja za razstavo arheoloških najdišč, ki naj bi bil v obliki srednjeveške bizantinske bazilike (Janev 2011b: 12). Albanska skupnost s podporo župana albanske občine Čair je protestirala proti gradnji cerkvenega objekta.

Projiciranje makedonske zastave na Arheološki muzej, del projekta Skopje 2014, ki skuša asociirati na antično dediščino (foto: Manca Filak, 2014)

Barok in antika v letu 2014 kot primer politične manipulacije kulturne dediščine

V razpisih projekta SK14 so bile v prednosti nove stavbe v stilu (neo)baroka, neoklasicizma, romantike, ki naj bi manjkale skopski arhitekturni dediščini, s čimer bo Makedonija bližja Evropi (Vilić 2013: 16–17). Uporaba takšnih arhitekturnih slogov je po mnenju nekaterih avtorjev način, kako na novo ustvariti predsocijalistično podobo mesta in s tem zapolniti manko evropskega elementa v mestu oz. državi (Lafazanovski po Graan 2012: 169). V tem procesu ni pomembna avtentičnost teh novosti, saj je važno, da se ti manki izpolnijo. Proces evropeizacije postavlja Jugoslavijo in socializem kot nekaj, kar je potrebno preseči ali izbrisati, kar se vidi v zanemarjanju in brisanju arhitekture iz tega obdobja (prenove modernističnih fasad v centru mesta) (Graan 2012: 169). Če projekt po večini uporablja (neo)baročni ali t. i. (neo)klasični stil (41 odstotkov stavb in vse nove fasade) (Prizma 2015; Filak 2016), funkcija in namembnost obnovljenih objektov (ki imajo starinski izgled) ne sovpadata s funkcijo in namembnostjo objektov iz obdobja modernizma (Čausidis 2013: 71; Georgievski 2013: 174).¹⁹ Med njimi je stavba vlade, ki je dobila vrhovno jugoslovansko priznanje za arhitekturo, a so jo

¹⁹ Veliko je bilo iniciativ za ohranitev modernističnega izgleda mestnega trgovskega centra GTC (mak. *Gradski trgovski center*) arhitekta Živka Popovskega na mestni ploščadi, ki igra ključno vlogo v socialnem spominu predvsem mlajših generacij. V več kot treh desetletjih obstoja je postal ne samo zbirališče ljudi, ampak tudi pokazatelj novih načinov uporabe prostora.

Spreminjanje fasade na stavbi vlade arhitekta Petra Muličovskega; kulisa predstavlja bodočo podobo (foto: Manca Filak, 2014)

med projektom rekonstruirali kljub nestrinjanju še živečega avtorja zgradbe, Petra Muličovskega.

Poudarek projekta SK14 je na francoskem baroku (protireformaciji) in izboru caristične logike umetnosti in arhitekture rimske antike (npr. Porta Makedonija kot simbol carja kot institucije centralizirane družbe) (Vilić 2013: 17).²⁰ Ravno slednji je za različne arhitekta in strokovnjake nesprejemljiv, vidijo ga kot »virus« klasičnega arhitekturnega stila, ki je najjasnejši simbol vulgarne karikature današnjega Skopja (Čausidis 2013: 21; Siljanovska 2010: 34; Čipan 2010: 18; Čausidis 2013: 53; Calovski 2011: b.n.s.). Sem spadajo tudi tri ladje oz. *galije* v Vardarju (skupaj z vrbami) in veliko panoramsko kolo, ki ga načrtujejo zgraditi nad reko.

Antika in vpeljevanje antične simbolike v arhitekturni pejzaž Skopja se kaže predvsem okoli zgodbe Aleksandra Velikega in njegovega lastništva (ter s tem povezano simboliko²¹) in ne toliko v stilskih prenovah stavb. Današnja identitetna politika, ki temelji na predpostavki neposredne povezave današnjih in antičnih Makedoncev, je v zadnjih letih označena s terminom *antikvizacija*,²² ki je sposojen

²⁰ Barok je bil del avtonomnega obdobja med renesanso in razsvetljenstvom, ki so mu bili najpomembnejši parada, pompoznost, monumentalnost skozi prikaz politične moči (Dimova 2013: 136). V Makedoniji so elementi zapoznelega baroka vidni na stavbah iz časa Kraljevine SHS.

²¹ Uporaba antičnega simbola zvezde *vergina* na ščitu vojakov na spomeniku Aleksandra (Čausidis 2013: 65).

²² Desničarska stranka predvsem kritizira ta termin, medtem ko ga levica (pa tudi splošna javnost) uporablja za kritike sistema in politike (Vangeli 2011: 14).

Gradnja tretje *galije* na Vardarju, na desni steza Kei, na levi stavbe projekta Skopje 2014 (Javno tožilstvo in Uprava za finančno policijo ter Agencija za elektronske komunikacije) (foto: Manca Filak, 2014)

iz umetnostne zgodovine in uradno pomeni renesančno prakso, kjer so mesta kopirala videz antičnega Rima in Aten skozi arhitekturne strukture v klasičnem stilu (Vangeli 2011: 13; Čavolli 2012: 32). Kljub temu, da projekt skuša graditi na antičnem poreklu modernega makedonskega naroda, uporabljeni arhitekturni stili predstavljajo antično Makedonijo skozi poznejše, evropske rekonstrukcije in imitacije antike preko baroka in neoklasicizma (Graan in Takovski 2017: 72). Projekt torej predstavlja makedonsko identiteto antične zgodovine, ki je najbolj prepoznavna zunanjim obiskovalcem.²³

V primeru spomenikov v strogem središču mesta ni v ospredju klasični stil ali antična naracija, a je ravno spomenik Aleksandra in menjava fasad na mestnem trgovskem centru GTC na ploščadi izzvala največ polemik tako znotraj države kot tudi na mednarodni ravni. Če je bila prej skopska ploščad prostor za druženje vseh mladih, ne glede na ekonomski in socialni položaj, je danes predvsem turistična atrakcija za mimoidoče in hkrati zgodovinski učbenik »slavne makedonske preteklosti« (Križnik in Janev 2008), kar občutijo predvsem prebivalci mesta.

²³ Stil stavb in spomenikov večina turistov oz. obiskovalcev Skopja brez pomisleka hitro označi kot »grški«. Po večini so navdušeni nad čaršijo kot primerom pravega, avtentičnega Skopja. Vilić vseeno opozarja, da v osnovi projekt SK14 ni »grški«, saj si nasledstvo Aleksandra Velikega delijo številni narodi na Balkanu in Bližnjem vzhodu (2013: 16; Willi 2009: 64). Hkrati ne gre za vstopanje v neposredno grško zgodovino in grške antične arhitekturne vsebine, ampak za uporabo rimskih arhitektonskih koncepcij (Vilić 2013: 16). Stavba Arheološkega muzeja ima za temelje rimsko aro, torej temelji niso po grškem načelu, postavljeni neposredno na stilobat (stolpno podnožje), tudi stebri na fontanah Aleksandra in Filipa II. imajo izvor v rimskih slavostebrih (Prav tam).

Spremembe v Skopju so bile potrebne, center Skopja ni bil spremenjen še od projekta iz leta 1963. Ampak celostna podoba, to, kar gledamo danes, in vztrajanje po tej liniji, manjša ne le duh mesta, ampak vodi do večanja moči vodilnih osebnosti na absolutističen nivo in prebivalci mesta se srečujejo s strahom, molčanjem in pasivnostjo. Glavna funkcija, ki bi jo lahko danes dobil od tega javnega prostora v centru, je, da greš tja in se fotografiraš, z enim spomenikom, z drugim, s tretjim. Vprašanje, ali je to še vedno javen prostor ali v trenutku predstavlja prostor, na katerem si establišment ali država daje možnost, da si postavljajo figure kot pri šahu. Tu si želim spomenik, tu si želim postaviti zgradbo in to zgradim brez kakršne koli javne razprave, da se vpraša prebivalce mesta, ali to hočejo. Če gledamo javen prostor, od antične agore ali rimskega foruma [...], kjer so ti predstavljali trgovski center in se je vse dogajalo tam. Danes to ni mogoče, spremenjena je tudi definicija javnega prostora, a v vsakem primeru je ploščad posiljena s strani državnih, političnih, vodstvenih akterjev in skomercializirana, tako da se ne more reči, da je nekakšna oblika javnega prostora, prostora za vse. (Sogovornik D., 30 let, novinar)

Zaključne misli o političnem manipuliranju s kulturno dediščino

Urbana prenova po potresu v 60. letih 20. stoletja ter arhitekturna prenova projekta Skopje 2014 imata skupen pristop »od zgoraj« (kljub razlikam v politiki) in pomanjkanje sodelovanja širše javnosti (Kubierna 2012: 97). Prva je bila »modernistično projektibilna«, torej usmerjena v prihodnost, medtem ko je nasprotno projekt iz leta 2010 »anahronistično retrograden« (Vilić 2011: 30). Oba se vrtita okoli odnosa identitete in spomina, a se njuni rezultati razlikujejo v ključnih komponentah. Medtem ko je jugoslovanska politika skušala ustvariti iz Skopja (odprto) mesto solidarnosti, trenutna politična oblast skuša utrditi socialne, prostorske, etnične, verske in politične razlike (Kubierna 2012: 97). Skopje je s projektom SK14 postalo predvsem tržna znamka, simbol makedonske nacionalne identitete in procesa približevanja Evropi, ki predstavlja celotno državo kot pomembno investicijsko točko (Graan 2012). Postavlja turiste in potrošnje kot primarni način, preko katerega bo nova makedonska identiteta utemeljena (kot enakovredna ostalim evropskim državam) (Graan in Takovski 2017: 72). Z brisanjem modernistične oz. socialistične zgodovine mesta prihaja do stratifikacije socialnega spomina prebivalcev. Na eni strani se odvzema spomin generacijam, odraščajočim v socializmu (sprememba fasad iz modernizma v baročni oz. klasični stil), na drugi strani se delno vrača spomin starim Skopjancem (rekonstrukcija predpotresne arhitekture, kot sta oficirski dom in narodni teater) in ustvarja nove spomine generacijam v tranziciji (z mestno prenovo, katere vpliv še ni dokončen) (Vilić 2013: 18). Z brisanjem modernizma se je vzporedno ustvarila tudi nostalgija nad arhitekturo, ki je vladala mestnemu pejzažu vse do leta 2010 kot del projekta mestne prenove po potresu. Modernistični projekt je zaradi svoje nedokončanosti začrtal osnove razdeljenega mesta, ki ga je poglobil projekt Skopje 2014; oba pa

sta ustvarila novo mesto, na katero so se ljudje morali navaditi. Predvsem se je zaradi intenzivnih političnih, arhitekturnih in socialnih sprememb prebivalstvo v Makedoniji močno razdelilo na številnih nivojih. Ključnega pomena tako ni samo etnična in religiozna pripadnost, ampak tudi socialno-ekonomski pogoji in politična opredelitev, ki v veliki meri vpliva na (ne)odobranje projekta.

REFERENCE

- AGNEW, John
2007 No Borders, No Nations: Making Greece in Macedonia. *Annals of the Association of American Geographers* 97 (2): 398–422.
- ANSON, Edward M.
2010 Why Study Ancient Macedonia and What this Companion is about. V: J. Roisman in I. Worthington (ur.), *A Companion to Ancient Macedonia*. Oxford: Blackwell Publishing, 3–21.
- ARKO, Sara
2009 Kje so spomeniki?: Usode ljubljanskih spomenikov iz časa Titove Jugoslavije. *Kula* 3: 74–80.
- BEHANCE
2015a Skopje I love you. <<https://www.behance.net/gallery/29536441/Skopje-I-love-you>> [20. 7. 2015].
2015b Skopje City of Solidarity. <<https://www.behance.net/gallery/3904015/Skopje-City-of-Solidarity>> [20. 7. 2015].
- BELE, Mojca in ŠVARC, Katja
2008 *Spomenik kot simbol obdobja: Seminarska naloga*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- BROWN, Keith
2003 *The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation*. Princeton in New York: Princeton University Press.
- CALOVSKI, Yane (ur.)
2011 *Prva Arhi Brigada: Najnekompletnata Arhiva*. Skopje: Press to Exit Project Space/ Idealist.
- ČAVOLLI, Nita
2012 *A City Surprised: An Analysis of Visual Content and Public Debate: »Skopje 2014«: Master's Thesis*. Skopje: New York University Skopje, Faculty of Communication and Media Studies.
- ČAUSIDIS, Nikos
2013 *Proektot Skopje 2014: Skici za edno naredno istražovanje*. Skopje: Nikos Čausidis.
- ČIPAN, Boris
2010 »SK 2014« ne e del od našata tradicija! V: G. Konstantinovski (ur.), *Nered i groteska: Razgovori i satiri za proektot »Skopje 2014«*. Skopje: Templum, 18–24.
- DANFORTH, Loring M.
1995 *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton in New Jersey: Princeton University Press.
2010 Ancient Macedonia, Alexander the Great and the Star or Sun of Vergina: National Symbols and the Conflict between Greece and the Republic of Macedonia. V: J. Roisman in I. Worthington (ur.), *A Companion to Ancient Macedonia*. Oxford: Blackwell Publishing, 572–599.
- DIMOVA, Rozita
2010 Consuming Ethnicity: Loss, Commodities, and Space in Macedonia. *Slavic Review* 96 (4): 859–881.
2013 *Ethno-Baroque: Materiality, Aesthetics and Conflict in Modern-Day Macedonia*. New York in Oxford: Berghahn Books.
- ENCYCLOPAEDIA Britannica
2015 Macedonia. <<http://www.britannica.com/search?query=macedonia>> [12. 8. 2015].

FILAK, Manca

2016 *Projekt Skopje 2014: Vpliv mestne prenovne na identiteto mesta, socialni spomin in nacionalno zavest prebivalcev: Magistrsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

FRIEDMAN, A. Victor

2013 A Tantrum from the Cradle of Democracy: On the Dangers of Studying Macedonian. V: V. C. de Munck in L. Risteski (ur.), *Macedonia: The Political, Social, Economic and Cultural Foundations of a Balkan State*. London in New York: I. B. Tauris, 22–43.

GEORGIEVSKI, Zvezdan

2013 Urbani toponimi. V: N. Gelevski (ur.), *Margina: Skopje 1963–2014*. Skopje: Templum, 170–230.

GRAAN, Andrew

2012 Nema Rabota: Korzo and Youth Unemployment in Skopje, Macedonia. *Balkanistica* 25 (2): 173–184.

156

2013 Counterfeiting the Nation?: Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia. *Cultural Anthropology* 28 (1): 161–179.

GRAAN, Andrew in TAKOVSKI, Aleksandar

2017 Learning from Skopje 2014: Architectural Spectacle in the 21st Century. *LA+ Interdisciplinary Journal of Landscape Architecture* 5: 66–73.

GRČEVA, Irina

2013 The New Boundaries of Skopje: Urban Invasion vs. Rural Serenity. [Referat, predstavljen na mednarodni konferenci RC21 Conference 2013 Suburbs and Boundaries: The Continual Push for Perpetual Expansion. Berlin, 29.–31. 8. 2013].

HARTHMUTH, Maximilian

2010 History, Identity and Urban Space: Towards an Agenda for Urban Research. V: S. Herold idr. (ur.), *Reading the City: Urban Space and Memory in Skopje*. Berlin: Universitätsverlag der Technische Universität Berlin, 12–22.

IVANOVSKA, Ana

2010 Nered i groteska. V: N. Gelevski (ur.), *Nered i groteska: Razgovori i satiri za projekt »Skopje 2014«*. Skopje: Templum, 97–110.

JANEV, Goran

2011a Ethnocratizing Remaking of Public Space – Skopje 2014. *EFLA Journal* 1: 33–36.

2011b Narrating the City, Narrating the Nation. *Cultural Analysis* 10: 3–21.

JERMAN, Katja

2003 *Promenada v Ljubljani*. Ljubljana: Viharnik.

2010 Vpisovanje tradicije v toponomastiko Nove Gorice. V: B. Jezernik (ur.), *Kulturna dediščina in identiteta*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 247–262.

JEZERNIK, Božidar

2002 Macedonians: Conspicuous by Their Absence. *EthnoAntropoZoom* 2: 1–20.

2004 Moč spomina, premoč pozabe: Zgodovina ljubljanskih 'nacionalnih spomenikov'. *Zgodovina za vse* 11 (1): 5–18.

2007 Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V: B. Jezernik, R. Muršič in A. Bartulović (ur.), *Europe and its Other*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 11–28.

2011 *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih popotnikov*. Ljubljana: Slovenska matica.

JOVANOVIĆ, Vladan

2009 Pseudo European View among the Ruins of Orient: City of Skopje in Yugoslav National Policy (1918–1941). *EthnoAntropoZoom* 6: 115–139.

KAČEVA, Alla, HRISTOVSKA, Slavica in GJORGJIOVSKA, Tatjana

2002 *Životot vo Skopje 1918–1941*. Skopje: Muzej na grad Skopje.

KARAKASIDOU, Anastasia N.

1997 *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870–1990*. Chicago in London: University of Chicago Press.

- KOCEVSKI, Danilo
2000 *Go sakam Skopje*. Skopje: Direkcija za kultura i umjetnost.
- KRAVANJA, Boštjan
2009 Krizi in težave: Nekaj pogledov na sakralno pokrajino Makedonije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49 (1-2): 23-29.
- KRIŽNIK, Blaž in JANEV, Goran
2008 *From Open City towards Grand National Capital: Mapping the Symbolic Reconstruction of Skopje*. <<http://www.scribd.com/doc/14056508/Mapping-the-symbolic-reconstruction-of-Skopje>> [3. 2. 2014].
- KUBIENA, Michael
2012 Skopje 2014 - Musealizing the City, Re-inventing History? *The Western Balkans Policy Review* 2 (1): 78-99.
- LAFAZANOVSKI, Ermis
2007 Skopje: Nostalgic Places and Utopian Places. V: K. Roth in U. Brunnbauer (ur.), *Urban Life and Culture in Southeastern Europe: Anthropological and Historical Perspectives*. Berlin: Lit Verlag, 63-76.
- LECHLER, Julia
2010 Reading Skopje 2009, a City between Amnesia and Phantasia: Architecture, Urban Space, Memory and Identity. V: Herold idr. (ur.), *Reading the City: Urban Space and Memory in Skopje*. Berlin: Universitätsverlag der Technische Universität Berlin, 37-49.
- MATTIOLI, Fabio
2013 Unchanging Boundaries: The Reconstruction of Skopje and the Politics of Heritage. *International Study of Heritage Studies* 17: 1-17.
- MURŠIČ, Rajko
2003 Games of Identification and Self-presentation: Local Radio Broadcast in Skopje, Macedonia. *EthnoAnthroZoom* 3: 1-16.
- NEOFOTISTOS, P. Vasiliki
2012 *The Risk of War: Everyday Sociality in the Republic of Macedonia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- OBAD, Orlanda
2012 Europljani poput nas: Društvena percepcija Europske Unije u Hrvatskoj. *Autsajderski fragmenti: Časopis za kulturu, umjetnost i znanost* 7 (14): 7-47.
- OXFORD Dictionaries
2015 Macedonia. <<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/macedonia>> [12. 8. 2015].
- PAVLOV, Zoran
2008 *Macedonian Cultural Heritage: Ottoman Monuments*. Skopje: Ministry of Culture of the Republic of Macedonia.
- PETTIFER, James
1995 Still the Apple of Discord. *The World Today* 5 (3): 55-58.
- POPOVSKI, Jovan
2014 Novoto Skopje (1). <<http://okno.mk/node/32175>> [23. 6. 2014].
- PRIZMA
2015 Skopje 2014 pod lupa. <<http://skopje2014.prizma.birn.eu.com/>> [23. 7. 2015-24. 7. 2016].
- PRVA Arhi Brigada
2010 Protiv zidot na kičot. V: N. Gelevski (ur.), *Kradat grad: Zbornik tekstovi za projektot »Skopje 2014«*. Skopje: Templum, 49-54.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja
2000 *Ulice moga grada: Antropologija domaćeg terena*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- RISTESKI, Ljupčo
2003 Is Macedonian Knot Becoming a “Dog’s Knot”? V: R. Muršič in I. Weber (ur.), *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School, volume 5*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 151-178.

- 2013 Monuments and Urban Nationalism: The Skopje 2014 Project. [Neobjavljen članek]. Skopje: Institut za etnologijo in antropologijo, 1–32.
- RISTESKI, Ljupčo in KODRA HYSYA Armanda
 2014 Strategies for Creating the Macedonian State and Nation and Rival Projects between 1991 and 2012. V: P. Kolsto (ur.), *Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe*. Oslo: Ashgate, 165–200.
- ROTH, Klaus
 1999 Coming to Terms with the Past?: The Ottoman Legacy in Southeast Europe. V: Z. Šmitek in R. Muršič (ur.), *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School, volume 3*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 219–236.
- SCHWARTZ, Jonathan M.
 2000 Blessing the Water the Macedonian Way: Improvisations of Identity in Diaspora and in the Homeland. V: J. K. Cowan (ur.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*. London in Sterling: Pluto Press, 104–121.
- SILJANOVSKA, Jasmina
 2010 Duhovna impotencija. V: N. Gelevski (ur.), *Nered i groteska: Razgovori i satiri za proektot »Skopje 2014«*. Skopje: Templum, 29–34.
- STEFANOVSKA, Biljana
 2010 Authenticity of Places and Construction of Images. V: S. Herold idr. (ur.), *Reading the City: Urban Space and Memory in Skopje*. Berlin: Universitätsverlag der Technischen Universität Berlin, 61–65.
- TRPESKI, Davorin
 2009 Monuments in the Post-socialistic Period: Examples from the City-hero in Macedonia. *EthnoAnthroZoom* 6: 97–105.
- 2013a Nationalism and the use of Cultural Heritage: A few Post-socialist Macedonian Examples. V: V. C. de Munck in L. Risteski (ur.), *Macedonia: The Political, Social, Economic and Cultural Foundations of a Balkan State*. London in New York: I. B. Tauris, 89–109.
- 2013b *Koj go poseduva minatoto?: Kulturnata politika i zaščitata na kulturnoto nasledstvo vo postsocialistička Makedonija*. Skopje: Prirodno matematički fakultet.
- URBANJEK, Katarina in MILJAKOVIĆ, Ivan
 2011 *Skopje: Svetsko kopile: Arhitektura na podelenot grad*. Skopje: Goten.
- VANGELI, Anastas
 2011 Nation-building Ancient Macedonian Style: The Origins and the Effects of the So-called Antiquization in Macedonia. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 39 (1): 13–32.
- VASOVIĆ, Aleksandar
 2018 Macedonia's parliament ratifies name agreement with Greece. <<https://www.reuters.com/article/us-greece-macedonia/macedonias-parliament-ratifies-name-agreement-with-greece-idUSKBN1JG11B>> [27. 6. 2018].
- VILIĆ, Nebojša
 2011 SK 014: Instrumentalizacija ideologizirane postmemorije: Slučaj Skopja 2014 ili kako vizionarski Tangeov projekt obnove usmjerene novom i budućem u 21. stoljeću nagrizaju nacionalističke revizije povijesti. *Čovjek i prostor* 1 (2): 28–30.
- 2013 Disenzusni kontinuitet sećanja. *Arhitektura* 178: 14–19.
- VODOPIVEC, Nina
 2007 *Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.
- WILKINSON, Henry R.
 1992 *Kartite i politikata: Pregled na etnografskata kartografija na Makedonija*. Skopje: Makedonska knjiga.
- WILLI, Andreas
 2009 Whose is Macedonia, Whose is Alexander? *The Classical Journal* 105 (1): 59–64.
- YouTube
 2013 Macedonia Timeless Capital Skopje 2014. <<https://www.youtube.com/watch?v=iybmt-iLysU>> [14. 2. 2013].

BESEDA O AVTORICI

Mag. Manca Filak je končala podiplomski študij na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Aktivna je predvsem na področju vizualne antropologije. Etnografske in dokumentarne filme predstavlja na festivalih v Sloveniji in tujini. Od oktobra 2018 je mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

ABOUT THE AUTHOR

Manca Filak, MA, completed her postgraduate studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana. Her research mainly focuses on the field of visual anthropology. She has presented ethnographic and documentary films at festivals in Slovenia and abroad. She has been employed as a junior researcher at the Institute of Slovenian Ethnology ZRC SAZU, since October 2018.

SUMMARY

Macedonia's Cultural Heritage as the Subject of Political Manipulation through the Prism of the Skopje 2014 Political Architecture Project

The article seeks to find the reasons for the changes in Skopje's urban scenery resulting from the Skopje 2014 political architecture project. Because of its grand dimensions and the use of controversial architectural styles, the project has greatly changed the town's appearance, its socialization spaces, identification means, as well as the attitude of government institutions, the inhabitants, and the professional community to the cultural heritage. The beginnings of the project derive from a different perception and understanding of the (Macedonian) national identity, as well as the specific historical development of Skopje and Macedonia. The article analyses the attitude to the cultural heritage of Skopje in different historical and architectural periods, revealing that the project, adopted in 2014, is no exception in its attitude to architecture and political symbols. The Skopje 2014 project is then compared with the modernist project that followed the Skopje earthquake of 1963, when a completely new modernist architecture, typical of the Yugoslav period, prevailed in the town. The then attitude of politics to the cultural heritage is compared with the period of the beginnings of the SK14 project and the introduction of new architectural elements – Antique, Baroque, Neo-classicist - and the removal of modernist elements through the renovation of facades in the town's centre. Both projects are examples of the attitude of politics and the government to regulating the cultural heritage and, consequently, the national identity, and this attitude is reflected in the use of architectural styles prevailing in the town in a given period.